

Георги Луков

ЕВРЕИ – ВЪЗПИТАНИЦИ НА ШКОЛИТЕ
ЗА ЗАПАСНИ ПОДПОРУЧИЦИ 1901–1918 Г.

Georgi Lukov

JEWS – GRADUATES OF THE SCHOOLS
FOR RESERVE SECOND LIEUTENANTS 1901–1918

Abstract: *The publication gives a short description of the system for training the reserve officers of the Bulgarian army after the Liberation and provides data on the alumni in its three forms of training. It is concluded that the schools for reserve Second Lieutenants turned out to be the most suitable and effective form of training for reserve officers, which lasted the longest: from 1901 to 1998, in the conditions of three socio-economic systems.*

On the basis of the researched archival documents on the topic, stored in the Directorate of State Military Historical Archives in the town of Veliko Tarnovo, is summarized information about the Jews who were admitted and successfully graduated from the schools for reserve Second Lieutenants, which is compared with the data of the representatives of other minorities in Bulgaria during the period from 1901 until the country left the First World War in 1918. Although they are a relatively small minority community in the country's population, they are after Bulgarians the second largest group to receive special training in these schools. The reception, preparation and inclusion of a significant group of the foreign minority of Jews in Bulgaria in the officer corps is more than ethnic and religious tolerance, and proves that during this period the Bulgarian state has the greatest confidence in this ethnic element. For their part, the Jews alumni, graduates of the schools for reserve Second Lieutenants, such as reserve officers, officer candidates and senior non-commissioned officers, fully justify their vote of confidence as part of the command staff of the Bulgarian Army during the wars of national liberation and unification, with which they worthily fulfill their patriotic duty.

Keywords: *Jews; reserve officers; schools; wars of national liberation and unification; religious and ethnic minorities.*

Въпросът за наличието и броя на евреите – възпитаници на школите за запасни подпоручици¹ 1901–1918 г., не е бил предмет на специално проучване и по него няма публикации в българската военноисторическа книжнина. Частично той е засегнат в някои изследвания, на които ще се спрем по-нататък. Темата има две страни, от които първата е свързана най-общо със системата за подготовка на запасни офицери в Българската армия. Втората – с приемането и обучаването на евреи за бъдещи офицери в школите за запасни подпоручици, което е недвусмислен израз на отношението на българската държава и военно ръководство през разглеждания период към това иномодно малцинство, живеещо в страната. Защото известна истина е, че офицерският състав във всяка държава винаги е подбиран от най-здравите обществени слоеве, верни на националната и държавната политика в определения исторически период.

Целта на настоящата публикация е чрез изследване на архивните документи по темата, съхранявани в Държавния военноисторически архив – гр. Велико Търново (ДВИА), да се установи броят на евреите, постъпили и завършили школите за запасни подпоручици, и да се съпостави той както с общия брой, така и с този на другите малцинствени групи, обучавани там. А оттам – да се посочи обосновано какво е доверието, проявено към този народностен елемент от страна на българската държавна и военна власт през разглеждания период.

Изграждането и развитието на въоръжените сили е първостепенна задача на възстановената след Освобождението българска държава, в решаването на която безспорен принос имат руските офицери на служба в Българската армия до 1885 г. Една от първите стъпки в тази посока е създаването на Военното училище (ВУ) за обучение на бъдещите офицери за войската, което не е случайно и произтича от схващането, че от добре обучения и подготвен команден състав от всички нива, който правилно да организира, ръководи и управлява бойните единици, в значителна степен зависи състоянието на армията и това е съществен фактор за нейния успех на бойното поле. До обявяването на Съединението на 6 септември 1885 г.² и Сръбско-българската война от същата година Военното училище и тези в чужбина – главно в Русия, са единствените центрове за обучение на офицерски кадри. Отзоваването на руските офицери през септември 1885 г. затруднява провеждането на първата обща национална мобилизация на българските въоръжени сили и поставя участието им във войната в крайно неблагоприятно положение. Числеността на боеспособните мобилизирани и доброволци-

---

¹ Подпоручик – първи офицерски чин, дн. лейтенант.

² Всички дати до 31 март 1916 г. са по стар стил.

те в Княжеството е 50 095 души, командвани от 459 действащи офицери [Кратък обзор. 1961, с. 163–164]. Големият некомплект на офицери произтича от факта, че до този момент има изградена мобилизационна система на въоръжените сили, но тя включва само офицерите на действителна военна служба, които са крайно недостатъчни. Запасни офицери просто няма, защото дотогава липсва система за подготовка на такива. Състоянието на българската войска в навечерието на войната е определено много точно като „тяло без глава“ от прекия участник в нея – бъдещия генерал Стефан Паприков [Паприков, С. 2011, с. 92]. С това сравнение авторът визира един от най-съществените недостатъци на армията – липсата на необходимия за военно време офицерски кадър, способен да организира и ръководи войските.

От направените анализи и извлечените поуки след Сръбско-българската война от 1885 г. военното ръководство стига до извода, че обучението в мирно време само на действащи офицери във ВУ не може да осигури необходимия команден кадър в случай на война. Вследствие на това са предприети и първите стъпки за подготовка на запасни офицери.

Системата за подготовка на офицери от запаса е изследвана подробно от редица автори. Детайлно тя е описана и анализирана в дисертационния труд на Николай Павловски [Павловски, Н. 2018]. В неговата разработка е посочена и пълна библиография по темата. Поради това в настоящото изложение ще се спрем само на основните етапи и моменти в нейното развитие.

Първата форма за обучение е обявена с Приказ № 473 от 4 ноември 1889 г. по Военното ведомство, с който се регламентира откриването на специален курс към Военното училище за подготовка на офицери от запаса [ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 57, л. 413–414]. Курсът започва да функционира от 11 декември с.г., а първата му смяна завършва в края на юли 1890 г. Първоначално в него са приети 128 обучаеми, постъпили от войсковите части. Успешно (по първи и втори разряд, т.е. с отличен и добър успех) завършват 105, които са произведени в младши унтерофицери³ и са разпределени в различни формирования за дослужване срока на наборната военна служба. Неуспешно завършилите (по слаб успех) 18 курсисти са откомандировани обратно в частите си със званията, с които постъпват в курса. Петима от обучаемите изобщо не достигат до полагаането на изпити и по различни причини още в хода на курса са върнати в частите, от които са постъпили. Вторият випуск на курса започва занятия през септември 1890 и завършва през юли 1891 г. В него са приети 117 военнослужещи, от които 100 завършват

³ Унтерофицер – подофицер, дн. сержант.

успешно и са произведени в звание запасни подпоручици или старши унтерофицери. Обучението на курсистите се провежда в класни и полеви занятия, а положените изпити са по: администрация; тактика; топография; фортификация; ръчно оръжие; законоведение; български език; строеви устав; стрелба; теория на стрелбата; полева служба; гарнизонна служба; вътрешна служба; дисциплинарен устав. От декември 1891 г. запасният курс при Военното училище е закрит [Павловски, Н. 2018, с. 23–38]. Броят на подготвените и успешно завършили курса към Военното училище е недостатъчен за осигуряването на необходимия състав от запасни офицери – общо 205, за които има категорично потвърждение в архивните документи.

Закриването на курса за запасни офицери при Военното училище не е случайно. То съвпада с приемането през декември 1891 г. на първия цялостен закон, регламентиращ създаването на модерна, масова и добре окомплектована армия, съгласно тогавашните схващания – Закон за устройство на Въоръжените сили на Българското княжество (ЗУВС) [ДВ, бр. 36, 15 февруари 1892 г.; Павловски, Н. 2018, с.39–40]. С него се регламентира втората форма на обучение на офицери от запаса – дивизионните учебни команди (ДУК) и полковите учебни команди (ПУК). Съгласно чл. 93 от Закона „...за приготвление на запасни офицери и кандидати за запасни офицери при отделните дивизии съществуват дивизионни учебни команди“. Първи офицерски чин със зачисляването в запаса получават и войници с най-малко петокласно образование, преминали курс в полковите учебни команди и завършили курса на дивизионните такива. Останалите със средно и висше образование, завършили успешно ПУК, се уволняват в запаса на армията със звание кандидат за запасен офицер. Тези команди всъщност през следващите години заменят функционално закрития запасен курс към Военното училище. Функциите на дивизионните учебни команди към 1901 г. постепенно затихват. Във военния периодичен печат още през 1893 г. излизат поредица критични статии по отношение на тяхната ефективност и организация. Един от авторите описва завършилите като „...само една статуя, облечена в офицерски мундир и друго нищо...“ [Военен журнал, 1893, № 10, с. 667]. Неговото предложение е да се създаде една или две такива команди с по-голям щат преподаватели – идея, осъществена осем години по-късно. Въпреки своите недостатъци учебните команди могат да се приемат като преходна форма за обучение на запасни офицери [Павловски, Н. 2018, с. 77–78]. Те имат своето място и роля във все още изграждащата се система за подготовка на офицери от запаса на армията. По непълни данни, както Н. Павловски посочва в своето изследване, от 1892 до 1901 г. в тях са обучени и успешно завършват 189 военнослужещи [Павловски, Н. 2018, с. 76; Павловски, Н.

Приложения. 2018, с. 36], но тази цифра значително се разминава с действителната.

Относително пълна представа за ролята на тези две форми за подготовка може да се добие от един списък на запасните офицери, обявен със Заповед по Действащата армия № 1030 от 25 август 1917 г. [**Списък на г.г. офицерите.** 1917, с. 2–301]. Списъкът съдържа имена и данни за 9279 запасни офицери от армията, числящи се към деня на обявената обща мобилизация на 11 септември 1915 г. и повишените през войната (Първата световна) в офицерски чин до 30 май 1917 г.⁴ От тях 266 са офицери и десет са офицерски кандидати, уволнени дотогава в оставка по болест и напреднала възраст и изключени по съд или като дезертъори, като срещу имената им няма посочени сведения за завършеното военноучебно заведение, курс или команда. Останалите 9003 запасни офицери са получили военната си подготовка, както следва: във Военното училище и такива в чужбина – 932⁵ офицери, което е 10,4% от общия брой; в ДУК и ПУК – 989 офицери, което е 11% от общия брой; запасния курс при Военното училище – 128 офицери, което е 1,4% от общия брой; повишени за бойно и друго отличие – 58 офицери, което е 0,6% от общия брой; завършили школите за запасни подпоручици – 6640, което е 73,8% от общия брой; с неуточнено учебно заведение са 256⁶ – 2,8%. От приведените количествени характеристики е видно, че групата на завършилите първата форма за обучение – запасния курс при Военното училище, заема предпоследно място, а тази на обучените в ДУК и ПУК – второ място по численост.

Въпреки относително големия дял на възпитаниците на учебните команди, техният брой се оказва твърде недостатъчен за мобилизационните нужди. За периода на съществуването им от 1892 до 1901 г., числото на подготвените в тях за запасни офицери не надвишава средно 100 на година. Наред с критиките към качеството на подготовката на този факт също се набляга в споменатите аналитични публикации от 1893 г. За този период в казармите преминават редовна военна служба войници от десет набора, след което са уволнявани в запаса на армията и получават мобилизационно назначение. Като се има предвид, че

---

⁴ В списъка не са включени запасните офицери от военносанитарното и военносъдебното ведомство и другите тилови органи и учреждения, които не са на пряко подчинение на Щаба на Действащата армия, а на Министерството на войната.

⁵ Това са офицери, които са били на действителна военна служба и са уволнени от нея със зачисляване в запаса на армията – предимно висши и старши офицери.

⁶ В графата за завършено военно учебно заведение срещу техните имена е отразено „навършил пределния срок“.

подлежащите на служба младежи от един набор са не по-малко от 20 000 души [Кратък обзор. 1961, с. 28], обучените 100 души от него за запасни офицери нямат и един процент (0,5%). Количественото развитие на армията и извършените структурни промени в нея с преминаването от бригадна към дивизионна организация водят до голям недостиг на запасни офицери при мобилизационно развързване. Всичко това кара военното ръководство да преосмисли и промени политиката си за подготовка на офицери от запаса с цел осигуряване на необходимия в количествено и качествено отношение контингент. В края на XIX век идеята от 1893 г. за създаване на учебен център с по-голям щат преподаватели, с единна методика и под пряк контрол придобива все по-ясни очертания. Предвидено е такъв да се открие през 1900 г., но впоследствие това е отложено с една година.

Новият учебен център е формиран с Височайши указ № 2 от 9 януари 1901 г. с наименованието Школа за приготвяне на запасни подпоручици в пехотата (за краткост нататък – ШЗП). От същия месец тя е обявена за открита и започва да функционира в Княжево от 7 февруари като клон на Военното училище със сто и петдесет обучаеми [ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 38, л. 2; ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 117, л. 51, 190–192, 252; Павловски, Н. 2018, с. 79–80]. С това се поставя началото на едно военноучебно заведение, което с известни прекъсвания, в различно подчинение и под различни наименования съществува 98 години в условията на три обществено-икономически системи. С постепенното намаляване сроковете на наборна военна служба и във връзка с последвалото преустройство на българските въоръжени сили от наборен на професионален принцип Школата е закрыта от 1 октомври 1998 г. съгласно Заповед № 00515 на министъра на отбраната от 7 юли с.г. Обучението в нея се оказва най-дълготрайната, най-устойчивата и най-ефективната форма за подготовка на запасни офицерски кадри за българските въоръжени сили.

Подготовката на обучаемите в ШЗП се осъществява съгласно разработено Положение за Школата за приготвяне на запасни подпоручици в пехотата и програма за обучение към него, обявени със Заповед по Военното ведомство № 11 от 1900 г. [ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 148, л. 18–25, 30–32]. Най-общо те регламентират статута на учебното заведение и на школниците, сроковете и методите за обучение, учебните предмети, завършването на курса и производството на успешно завършилите с висше и средно образование. Едно от условията, за които се следи зорко при приема, е завършеното най-малко средно образование. През разглеждания период има редица случаи на откомандировани школници обратно в частите, от които са постъпили, поради незавършено средно образование, непредставен документ за това или

завършили средно учебно заведение, непризнато за такова от българската държава. Освен образователният ценз и показаните умствени способности от школниците чрез полагането на изпити по учебните дисциплини внимателно са следени поведението и дисциплината, показани от бъдещите запасни офицери по време на обучението. Оценката по тях е балообразуваща при завършването и производството им в звание. Това е важно изискване, което заляга и в чл. 70 от втория ЗУВС, приет през м. декември 1903 г. [ДВ, бр. 18 от 24 януари 1904 г.]. В този член от закона се регламентира, че военнослужещ не може да бъде произведен в офицерски чин или офицер да бъде повишен в следващ такъв, без да е представен за производство от непосредственото си началство и да има добра по службата и поведението атестация. Изискванията към офицерите от Българската армия през разглеждания период, независимо дали са на действителна служба или от запаса, са твърде високи, което се вижда и от даваните указания по атестирането им. Заложените критерии и качества при оценката са следните: здравословно състояние – добра физическа структура и издръжливост; черти на характера – действеност, постоянство, твърдост, самостоятелност, самообладание, решителност, предприемчивост, поемане на отговорност, прямота, откровеност, благост и др.; нравствени качества – стремеж към нравствен прогрес, честност, правдивост, добросъвестност, развити чувства за дълг и отговорност, а като пороци и страсти са определени пиянство, разврат, хазартни игри, дружба с развалени хора, користолюбие, скъперничество, разточителност, завист, злоба, клеветничество, лъжа, притворство, ласкателство и др.; умствени възможности – естествен здрав разум, придобита разсъдливост, памет, наблюдателност, способност за съсредоточаване, методичност, въображение, творчество и др.; обща култура – широта на общите познания, стремеж към самообразование, знание на езици; военна култура – пълнота на теоретичните и практическите познания и умение да ги прилага, интерес, следене и заемане на становище по новите идеи във военната литература, влечение към военните познания; командни качества – тактически умения и маневрен похват, бързо схващане, обмисляне и решение, предвидливост, съобразителност, енергия, настойчивост, господство над ума, сърцата и волите на подчинените – авторитет; военни добродетели – дисциплина, любов към службата, почителност и разумна послушност към началниците, другарство, любов към подчинените, честолюбие, собствено достойнство, доблест, смелост, храброст, издръжливо понасяне на негодите, личен пример; служебни качества – спретнатост, чистота, точност, способност за пълна и вярна преценка на подчинените, настойчивост; общественост – такт и авторитет в обществото, съгласуване на семейните и материални интереси с изисква-

нията на обществото и службата, отзивчивост към събития от народно и обществено значение и др. [ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 135, л. 213]. Тези критерии и изисквания важат не само за офицерите, а и за бъдещите такива – юнкерите от ВУ и школниците от ШЗП, като неотговарящите на тях са откомандироваани и не завършват техния курс на обучение.

В литературата съществува погрешното твърдение, че след успешното завършване на ШЗП, нейните възпитаници получават и първото си офицерско звание – подпоручик [Илел, Й. 1987, с. 151]. В действителност завършилите по първи разряд придобиват званието офицерски кандидат, което само по себе си говори, че не са все още част от офицерския корпус, а тези по втори разряд⁷ получават подофицерски чин. На практика те са назначавани на офицерски или подофицерски длъжности (взводни командири, а някои – взводни подофицери), но във всички нормативни и разпоредителни документи са причислявани към тъй наричаните тогава „долни чиновове“, като в йерархията са по-старши от старшите подофицери и по-младши от фелдфебелите [Военни известия, бр. 89, 23 август 1911 г.]. След известен период на служба – войскови стаж, офицерските кандидати и подофицери (младши и старши) са произвеждани в първия офицерски чин (звание) – запасен подпоручик, което става след изтичането на срока на службата във войсковите части и по специално разписана процедура и условия според образованието (висше или средно) и разряда, по който е завършено обучението в ШЗП. Съществено изискване за всички е да бъдат представени за повишаване в офицерски чин от преките им началници във войсковите части на основание на направената им атестация. Това условие е спазвано стриктно и не всички успешно завършили ШЗП са удостоени с произвеждане в първи офицерски чин – запасен подпоручик, а една част придобиват званието значително по-късно от своите съвипускници.

До м. август 1908 г. в ШЗП се подготвят запасни офицери само за пехотата. В осемте випуска дотогава са приети 2659 школници, от които успешно завършват 2449⁸, които са произведени в офицерски кандидати (завършилите по първи разряд) или получават подофицерски звания (завършилите по втори разряд).

---

⁷ Оценяването на школниците се извършва по 12-бална система. Тези с успех, не по-малък от 10, се считат за завършили по първи разряд, а с успех, не по-малък от 8 – по втори разряд [Военни известия, бр. 89, 23 август 1911 г., с. 3].

⁸ Данните за общо постъпилите и завършилите успешно са извлечени от таблиците – приложения към дисертационния труд на Н. Павловски [Павловски, Н. Приложения. 2018, с. 56, 94–95, 113, 133–134, 147–148, 169–170].

Специализираната подготовка на запасни офицери за другия основен род войска – артилерията, в този начален етап от развитието на школната форма на обучение, се осъществява в Школа за приготвяне на запасни офицери в артилерията. Тя съществува за кратък период – от 1904 до 1908 г. Поради по-големия обем, специфика на артилерията като род войска и сложността на материалната част, срокът на обучение в нея не е 11 месеца, както е в пехотната школа, а е пълни две години. В петте нейни випуска постъпват 300 обучаеми. Свидетелство за високите критерии и изисквания към нейните възпитаници е, че от тях успешно завършват 167 [Павловски, Н. Приложения. 2018, с. 113], т.е. малко повече от половината.

На 15 септември 1908 г. двете школи са слети в една – Школа за запасни подпоручици с два отдела – пехотен и артилерийски [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 33, л. 332]. По-късно в нея е открит и инженерен (военно-технически) отдел, а в годините на Първата световна война – и административен – за подготовка на нестроеви запасни офицери. В четирите випуска до 1912 г. в нея постъпват 1186 школьници, а успешно завършват 693, които заедно с тези, завършили през предходния период, са най-значителната група от младшия офицерски команден състав през Балканските войни (1912–1913 г.). Дейността на ШЗП е преустановена от мобилизацията през септември 1912 до демобилизацията на българските въоръжени сили на 10 август 1913 г., което впоследствие е отчетено като грешка и не е допуснато през следващата война.

Загубите по време на двете войни⁹ [ДВИА, ф. 39, оп. 3, а.е. 3, л. 1–11] и отчетеният като цяло недостиг на офицери изискват предприемане на бързи мерки за попълването им. От м. септември 1913 г. курсовете за подготовка на школьниците в ШЗП – Княжево са възстановени, като вече са със съкратен срок на обучение. Така например през 1914 г. са произведени два випуска. Постъпилите през м. септември 1913 завършват през м. април 1914 г., а тези, приети през м. април 1914 завършват през м. декември 1914 г. В азбучната книга на последните е отбелязано – II випуск 1914 г., за който съкратеният срок на обучение е регламентиран със Заповед по Военното ведомство № 116 от 14 март 1914 г. [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 57, 61; **Военни известия**, бр. 30, 15 март 1914 г.]. И това се запазва до 1918 г. включително. За две години до обявяването на общата мобилизация на българските въоръжени сили от 11 септември 1915 г. в три випуска на ШЗП са приети 2290 обучаеми, от които 1864 завършват

---

⁹ В Списък на загиналите офицери през войните 1912–1913 г. са вписани имената на 199 действащи и 415 запасни офицери. Редно е да се посочи, че този списък не съдържа имената на всички загинали офицери през Балканските войни 1912–1913 г. и действителният им брой е значително по-голям.

успешно. Випускниците от третия випуск – общо 1206, са произведени в офицерски кандидати или старши подофицери със Заповед по Военното ведомство № 514 от 18 септември 1915 г. – само няколко дни след обявяването на мобилизацията [ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 122, л. 332–343].

Както вече споменахме, през Първата световна война 1915–1918 г. ШЗП не се закрива. За оптимизиране подготовката на бъдещите запасни офицери от 9 септември 1915 г. до излизането на България от войната през 1918 г. Школата се слива с Военното училище, което се преименува на „Военно на Н. В. училище и Школа за запасни подпоручици“, но за краткост ще продължим да я наричаме ШЗП [ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 237, л. 257]. Нещо повече – за времето до октомври 1918 г. в нея протича най-интензивната и ускорена подготовка на офицери от запаса, което се дължи както на постоянния недостиг на младши офицери, така и на ежедневните бойни и небойни загуби на такива през целия период на военните действия. В петте випуска от военновременния период са приети 8367 школьници. Успяват да завършат 5847 и то без последния випуск. Подготовката на възпитаниците от този випуск не приключва до обявяването на общата демобилизация на 4 октомври 1918 г. и от постъпилите в него 1016 школьници 799 са признати за завършили значително по-късно [ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 209, л. 317–336].

В хода на войната отново недостигът на строеви офицери и значителните загуби са причината за създаването на още един учебен център за подготовка на запасни офицери. Става въпрос за формираната на 17 май 1916 г. в Скопие Школа за запасни подпоручици [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 73, л. 1], наричана още Дрангова школа по името на нейния началник – Борис Дрангов. Макар да съществува само до 10 октомври 1916 г. [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 73, л. 175] и в нея да преминават обучение школьници само от един випуск, тя има своята значителна роля в подготовката и особено във възпитанието на бъдещи запасни офицери. В Школата са зачислени общо 1056 школьници, като още през юни повече от 100 от тях по разни причини са откомандировани в частите, от които са постъпили. Успешно завършилите и произведени от 17 септември 1916 г. в звание офицерски кандидат и старши подофицер са 893, които от същата дата са преведени на служба в частите и подразделенията, а 47 не завършват по болест [ДВИА, ф. 40, оп. 1, а.е. 249, л. 13–20; ДВИА, ф. 1520, оп. 1 а.е. 73, л. 165–167].

Направеният преглед показва, че школите за запасни подпоручици се оказват най-удачната и ефективна форма за подготовка на запасни офицери. През разглеждания период от 1901 до 1918 г. в тях постъпват общо 15 858 обучаеми, от които 12 712 завършват успешно и са произведени в офицерски кандидати или получават подофицерски звания. Част от тях впоследствие са повишени в офицерски чинове за

изслужено време, а други – за бойни отличия и заслуги. По време на войните за национално освобождение и обединение (1912–1913 и 1915–1918 г.) възпитаниците на школите са най-многочислената и значителна група от офицерския корпус на България.

Етническата и религиозната толерантност са заложени в Търновската конституция от 1879 г. наред с другите основополагащи принципи на възстановената българска държава. Те намират по-конкретен и обозрим израз в първите години от изграждането на българските въоръжени сили – всеобщо задължение за полагане на военна служба от българските граждани в определени възрастови граници. За целта са съставени съответно клетви за войниците от различните религиозни общности – в това число и за новобранците „от израилево вероизповедание“¹⁰ [ДВ, бр. 35, 16 февруари 1898 г.]. С Приказ по Военното ведомство № 48 от 13 септември 1879 г. са обявени дните на еврейските религиозни празници през месеца, в които евреите, намиращи се на служба, се освобождават от служебни занимания [ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 49, л. 94]¹¹. Оттогава тази практика продължава ежегодно, дори и по време на войните, за което в началото на всяка година е издаван специален циркуляр по Военното ведомство [ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 132, л. 72]. В Българската армия от началото на нейното съществуване е въведена етническа и религиозна толерантност, която е регулирана от военното ведомство със съответните разпоредителни документи [Златев, М. 2005, с. 14].

Приемането и обучението на представители на малцинствата във военноучебните заведения, курсове и школи и впоследствие тяхното причисляване към офицерския корпус на България вече е нещо повече от обикновена толерантност – това е недвусмислен израз на положително отношение и проява на доверие към тези етнически и религиозни общности.

През 1887 г. за юнкери във Военното училище са приети Рахамим Гарти Мошонов и Аврам Израил (Израел) Рефетов [ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 26, л. 29, л. 68]. Дватамата завършват успешно и на 18 май 1889 г. са произведени в подпоручици с назначение във войсковите части [Руменин, Р. 1996, т. 4–5, с. 299, т. 5–6, с. 165]. Те са първите евреи, завършили

---

¹⁰ Закон за вземане на новобранци в българската войска от 25 ноември 1880 г. и Закон за носене на военните тегоби от 15 декември 1897 г.

¹¹ Погрешно в някои публикации се съобщава, че от 1880 г. датира първият приказ за обявяване на тези религиозни празници, а посочената сигнатура е съотнесена към приготвянето на храна за войниците – евреите в отделни казани според религиозните им обичаи [Илед, Й. 1987, с. 147; Янакиев, Я. 2003, с. 17].

ВУ и постъпили на действителна военна служба в Българската армия¹². Фактът, че през 1887 г. за първи път евреи са приети във ВУ е обяснен в публикация с повишеното национално самочувствие на българския народ, в това число и на еврейското население в България, след успеха на Съединението и решителната победа в Сръбско-българската война (1885 г.) [Илел, Й. 1987, с. 139–205]. Твърдението е правдоподобно, но има и друга причина за това и тя е свързана с отношението към евреите в руската армия и оттам – и в българската до отзоваването на руските офицери от нея през септември 1885 г. Известно е, че по това време евреи израилтяни не са допускани в руския офицерски корпус, за което намираме потвърждение и в български архивни документи [ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 826, л. 29–36]¹³. Естествено това се отразява и при изграждането на българските въоръжени сили и в частност – в подготовката на офицерски команден състав, докато руски офицери ръководят военните дела в Княжеството. Положението се променя, както видяхме, след тяхното отзоваване и поемането на военното управление от офицери – българи, с приемането на първите евреи във Военното училище.

Промяната на отношението към евреите проличава много ясно при подготовката на запасни офицери. В първата смяна на запасния курс при Военното училище единственият представител на малцинствата е еврейният Мошон Рафаелов – войник от 16-и пехотен Ловчански полк. Той е зачислен за следване на 27 ноември 1889 г., но не завършва, а по собствено желание от 27 април 1890 г. е откомандиран обратно в частта си [ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 40, л. 214; ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 45, л. 169]. Във втората смяна на курса не се откриват евреи. В нея постъпва и завършва успешно представител на друго етническо малцинство – Шериф Сюлейманов [ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 46, л. 179 – 180; ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 51, л. 214].

В другата форма за подготовка на запасни офицери – дивизионните и полкови учебни команди, през периода от 1892 г. до 1901 г. се

---

¹² Освен Аврам Рефетов и Рахамим Мошонов до 1911 г. още седем евреи завършват ВУ – Аврам Перец Таджер, Йосиф Рафиядов Таджер, Йосиф Яков Хербст, Исак Иванов Мошев, Крум Богданов Торчанов, Морено Мошон Грасияни и Яко Моренов Моренов. Четирима от тях участват във войните за национално освобождение и обединение като офицери на действителна военна служба, а другите петима – като запасни офицери. През същия период арменците, завършили ВУ са седем [Руменин, Р. 1996, т. 1–7]

¹³ Ръкописни бележки – конспект за публикация на неизвестен автор, които може приблизително да се датират от края на тридесетте години на миналия век. В тях е описано отношението към евреите в армиите на някои страни от Европа, включително в руската, до и по време на Първата световна война.

обучават най-малко петима евреи – Басан Хаим Йосиф, Еманоил Аврам Леви, Йосиф Йерохам, Мико Мийков Мошев и Хаим Мошонов Леви. Показателно е, че сред останалите 984 запасни офицери, завършили ДУК и ПУК, фигуриращи в споменатия по-горе Списък от 1917 г., няма представители на други малцинствени групи [**Списък на г.г. офицерите**. 1917, с. 2–292].

Най-значително е присъствието на евреи в школите за запасни подпоручици – третата форма за подготовка и обучение на запасни офицери. В първия випуск на ШЗП сред приетите общо 128 обучаеми е евреинът Йосиф Едуард Карл Клая, р. на 16 януари 1878 г. в Тулча. Зачислен е на 31 януари 1901 г., завършва успешно и на 15 януари 1902 г. е повишен в звание младши унтерофицер. За добър успех и усърдие е награден по височайше благоволение с 10 златни лева и е оставен за кадър при подготовката на следващия випуск в Школата [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 4, л. 150]. Той е първият евреин възпитаник на ШЗП и е единственият обучаем с небългарски произход в първия випуск на същата. Военната му кариера като запасен офицер е впечатляваща – на 22 февруари 1903 г. е произведен в звание подпоручик, от 28 юли 1913 г. – поручик, а от 22 октомври 1917 г. е капитан. За показани отличия и заслуги през Балканските войни (1912–1913 г.) като адютант в 38-и пехотен Одрински полк е награден с народен орден „За военна заслуга“, V степен на военна лента. През Първата световна война служи като взводен командир в 6-а и 7-а рота от 47-и пехотен полк. На 18 юли 1916 г. е прикомандиран за помощник-началник на оперативната секция от Оперативния отдел при Щаба на Действащата армия, а от 18 февруари 1918 г. е назначен за офицер за свръзка в същия отдел и е командирован зад граница в разпореждане на българския военен пълномощник при германския император и пруски крал. Не е демобилизиран през м. октомври 1918 г. и като офицер с ценни и богати знания, умения и опит е назначен в 1-ви пехотен Софийски полк, като е прикомандиран към Щаба на армията. За заслуги и отличия през войната от 1915–1918 г. е награден с орден „Св. Александър“, V степен с мечове в средата¹⁴.

---

¹⁴ Данните за възпитаниците на ШЗП от еврейски произход, тяхното развитие и обобщените сведения по-надолу са извлечени от различни по вид, време на създаване и с голям обем архивни документи от ДВИА. По тази причина ще посочим само най-общо, че те се съхраняват във фондовете на ШЗО/ШЗП (ф. 1520), ВУ (ф. 1521), МВ (ф. 1), ЩДА (ф. 40), и тези на войсковите части, учреждения и заведения. Основните видове са азбучните и други списъци на школници и офицери, височайши заповеди, заповеди по Военното ведомство, заповеди по Действащата армия, заповеди по военноучебните заведения и войсковите части и списъци на загинали и наградени.

Във втория випуск на 1 февруари 1902 г. са приети двама евреи – Азаря Давидов Алкалай и Август Розентал. Първият не завършва успешно и на 23 януари 1903 г. е откомандирован в 14-ти пехотен Македонски полк за дослужване срока на наборната военна служба като редник [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 8, л. 180]. Август Розентал завършва успешно, повишен е в чин младши унтерофицер и е уволнен на 23 януари 1903 г. в запаса на армията, понеже служи съкратен срок (1 година) като ученик в Рисувалното училище. Участва в Балканската война в състава на 1-ви пехотен Софийски полк и е убит на 9 октомври 1912 г. С Височайша заповед № 11/1914 г. посмъртно е повишен за бойно отличие в звание запасен подпоручик, считано от 8 октомври 1912 г. И в този випуск няма представители на други малцинства.

В първите месеци на 1903 г. в ШЗП постъпва третият випуск. В него са включени Самоил Несим Б. Яков от Пазарджик, и братът на известната поетеса Дора Габе – Израил (Израел) Петров Габе. Първият е командирован в 6-а Бдинска дивизионна болница, за да служи по специалността си като помощник-аптекаря и на 18 октомври 1903 г. е повишен в звание санитарен младши унтерофицер. Израил Габе завършва по втори разряд на 24 декември 1903 г. и е повишен в чин младши унтерофицер. Удостоен е от преките си началници за производство в чин запасен подпоручик и е уволнен в запаса на армията на 1 септември 1904 г. Повишен е в първи офицерски чин от 17 ноември 1904 г. От 28 юли 1913 г. вече е поручик, а от 24 април 1918 г. – капитан. За бойни отличия и заслуги през войните от 1912–1913 г. е награден с орден „За заслуга“ на военна лента. Участва в Първата световна война като младши офицер в 39-и пехотен Солунски полк и в 55-и пехотен полк. Едва в третия випуск освен двамата евреи има приет школьник – български поданик от чешки произход. От други малцинствени групи няма такива във випуска.

Четирима евреи завършват успешно през 1904 г. следващия випуск на ШЗП – Хаския Давид Сабетай, Исак Рафаел Розанис, Давид Самуилов Меламед и Исак Юсеф Капонов. Като запасни офицери те вземат участие във войните за национално освобождение и обединение, а първият със Заповед по Действащата армия № 929 от 1917 г. е освободен от служба като изпълняващ длъжността главен равин в България. В този випуск освен тях за първи път е приет и представител на арменската общност, както и български поданик от немски произход.

Броят на приетите в ШЗП евреи в следващите випуски варира от 7 до 68, а най-много постъпват в годините на Първата световна война

1915–1918 г.¹⁵. Загубите на личен състав в хода на военните действия и формирането на нови войскови единици изискват постоянно попълване на бойните части, за да се поддържат тяхната боеспособност и окомплектоване на новосъздадените формирования съгласно утвърдените щатове. Некомплектът основно от младши офицери води до мащабен прием и интензивна подготовка на школьники в ШЗП в София и създаване на школа в Скопие. Нещо повече – вследствие на значителните загуби през 1916 г.¹⁶ през следващите две военни години се прави компромис по отношение на образователния ценз на постъпващите обучаеми в Школата. Приети са такива и с незавършено средно образование, които следват курса на обучение условно. От тях завършилите по първи разряд са повишени в звание офицерски кандидат, но без право на производство в първи офицерски чин подпоручик до представяне на зрелостно свидетелство. С незавършено средно образование във випуск 1917 постъпва Алфред Соломонов Демайо, завършва по първи разряд и е повишен в звание офицерски кандидат от 28 октомври 1917 г. без право на производство в първи офицерски чин. До края на войната служи с това звание, защото не представя зрелостно свидетелство. Трима незавършили средно образование евреи има и в следващия випуск (1917/1918) – Йосиф Вацулик Франц, Мойсей Яков Коен и Рафаел Нисимов Розанис. Завършват по първи разряд (първият – пионерния, вторият – строевия, и третият – нестроевия курс) и на 28 април 1918 г. са произведени в чин офицерски кандидат със същото условие. Във випуск 1918 поради непритежавано зрелостно свидетелство условно е приет Азари Давид Алкалай.

В последните випуски се наблюдава и друга тенденция, свързана с постепенното изчерпване на човешките ресурси в хода на „голямата“ война и търсенето на резерви за компенсиране на недостига. Броят на завършилите средно образование от последния призован на служба набор (родените през 1898 г.) не е достатъчен за попълване състава на четирите школни роты (две строеви, пионерна и административна). Докато до войната школьниците са приблизително на една възраст – от близки набори, това се променя през войната. Освен наборни войници, изпратени на обучение в ШЗП от допълващите части, в тях постъпват запасни военнослужещи от войсковите формирования и тиловите органи и служби. През май и юни 1918 г. в Школата са зачислени 42 евреи, от които родените през 1898 г. наборни войници са петима – Адолф

¹⁵ В тази война са привлечени най-много човешки ресурси, в това число и от малцинствата в България.

¹⁶ Най-значителните загуби са през 1916 г. – почти два пъти повече от 1917 и 1918 и 3,5 пъти повече от 1915 [Кръстев, В., Е. Иванова. 2014, с. 251].

Мордохаев Яков, Елизер Самуилов Левиев, Леон Самуилов Коен, Рафаел Менахемов Пилософ и Саул Аронов Аладжемов. Деветнадесет години по-голям от тях е постъпилият като обучаем Азари Давид Алкалай – роден през 1880 г., а други 15 са родени до 1890 г.

Евреите се представят много добре в хода на обучението, като по-голямата част от тях завършват по първи разряд. Освен Йосиф Едурд Карл Клая от първия випуск, и други четирима, завършили с отличен успех, са оставени за кадър и са назначени за отделнони началници в ШЗП – Аврам Йосиф Бакиш и Мориц Соломонов Герскович от випуск 1910/1911; Моис Леонов Семов от випуск 1914 и Соломон Бохоров Молхов от випуск 1916/1917. Високите успехи се дължат не само на придобития образователен ценз до постъпването им в школите и на притежаваните интелектуални възможности, а и на съвестното отношение на тези обучаеми към военнoучебния процес и подготовка.

Поради нарастващия брой на евреите, приети в школите за запасни подпоручици (в пехотата, артилерията, обединената и Дранговата), през следващите години и особено по време на Първата световна война, ще представим информацията за тях в по-обобщен вид в сравнителна таблица. В нея посочваме общия брой постъпили и завършили по випуски¹⁷ съпоставен с този на възпитаниците от три малцинствени общности – еврейската, арменската и турската¹⁸. В графа „Други“ са включени школьники, които са с чешки, немски, полски и австрийски произход. Към тях са причислени и гърците, защото са само четирима и то в един випуск – 1904/1905 г.¹⁹.

От посочените данни става видно, че сред малцинствените общности, евреите са с най-голямо представителство в школите за подготовка на запасни офицери през разглеждания период. Те са 2,5 % от

---

¹⁷ Данните са от таблиците, приложени към дисертационния труд на Н. Павловски (виж тук, бележка № 8), с изключение на сведенията за ШЗП – Скопие и последния випуск на ШЗП 1918 г.

¹⁸ Не включваме циганската, защото в хода на проучването не се откриха сведения за приет школьник от такъв произход. Това е напълно обяснимо, защото до 1944 г. циганите са най-нехомогенната етническа малцинствена група в България и голямата част от тях не притежават образователен ценз [Кръстев, В., Е. Иванова. 2014, с.108], позволяващ приемането им в школите за подготовка на бъдещи офицери.

¹⁹ Сведенията за броя на представителите на малцинствата са извлечени от азбучните книги на школьниците в ШЗП – София и заповедите по ШЗП в Скопие [ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 34, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 56, 57, 61, 68, 69, 70, 71, 73; ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 300, 301, 302, 303].

Евреи – възпитаници на школите за запасни подпоручици (1901–1918 г.)

ВИПУСК ШЗП	ОБЩО		ЕВРЕИ		АРМЕНЦИ		ТУРЦИ		ДРУГИ	
	постъ-пили	завър-пили	постъ-пили	завър-пили	постъ-пили	завър-пили	постъ-пили	завър-пили	постъ-пили	завър-пили
1901	128	119	1	1	-	-	-	-	-	-
1902	212	212	2	1	-	-	-	-	-	-
1903	240	240	2	2	-	-	-	-	1	1
1903/1904	432	426	4	4	1	1	-	-	1	1
1904/1905	313	235	7	5	-	-	-	-	4	4
1905/1906	497	497	10	5	1	1	-	-	-	-
1906/1907	454	426	20	15	1	1	-	-	3	3
1907/1908	383	294	16	6	-	-	-	-	2	2
1901/1908 артилеристи	300	167	2	2	-	-	-	-	-	-
1908/1909	340	193	7	5	2	1	-	-	1	1
1909/1910	230	164	11	3	-	-	-	-	1	-
1910/1911	315	143	7	5	1	-	-	-	1	1
1911/1912	301	193	11	9	1	1	-	-	1	-
1913/1914	509	296	13	12	1	1	-	-	1	1
1914	381	362	9	6	1	1	-	-	1	1
1915	1400	1206	16	13	-	-	-	-	2	2
1916 Скопие	1056	893	25	18	6	4	-	-	-	-
1916	2103	1907	68	59	4	4	-	-	-	-
1916/1917	1648	1569	41	37	10	9	1	1	1	1
1917	1733	1492	55	49	6	6	1	1	3	3
1917/1918	1867	879	28	20	3	3	3	2	1	1
1918	1016	799	42	29 ¹	3	3	-	-	2	2
ОБЩО	15858	12712	397	306²	41	36	5	4	26	24

²⁰ Както споменахме, школниците от последния випуск на ШЗП не завършват курса на обучение до обявяването на демобилизацията на 4 октомври 1918 г. Запасните са уволнени в края на месеца в безсрочен отпуск, а наборните са изпратени във войсковите части за дослужване на останалия срок от службата. Чак през 1929 г. със строго поверителна Заповед на министъра на войната № 175 са произведени в чин кандидат офицер, считано от 31 май 1925 г. [ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 295, л. 175–188; ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 209, л. 317–336].

²² Деветдесет и един от приетите в ШЗП евреи не завършват по следните причини: 45 – по болест; 24 – по слаб успех; 15 – по липса на документ за завършено средно образование или завършено учебно заведение, непризнато за средно; 5 – за лоша дисциплина и поведение; двама умират от заболявания по време на обучението.

общо приетите и 2,4% от успешно завършилите тези школи. Всички останали групи, взети заедно, съставляват 0,5% от общо постъпилите и завършилите с успех ШЗП. Към това следва да се добави, че еврейското население в страната тогава не е най-многочислената малцинствена общност.²³ Към 31 декември 1910 г. общото население в България е 4 337 516 души, като евреите (40 070) са по-малко от един процент – 0,9% [**Списък на населените места.** 1912, с. 54; **Илел, Й.** 1987, с. 159,]. Приблизително такъв процент (0,8) е и арменското население в страната, но то пребивава в страната много по-отскоро, поради което арменците школници са почти 10 пъти по-малко от евреите.

Турците са значително по-голяма малцинствена група от евреите – около 10% от населението, но при тях неграмотността, както и при циганите, е много висока – 91% [**Янакиев, Я.** 2003, с. 18]. Първото изискване за постъпване в ШЗП е именно завършено средно или висше образование. Именно това е основната причина за символичното присъствие на турци като обучаеми.

В същото време неграмотните сред евреите са едва 0,8% [**Янакиев, Я.** 2003, с. 18]. И това има своето логично обяснение. Като населяващи основно градовете, те естествено търсят реализация в градски професии, някои от които изискват по-висока степен на образование – лекари, зъболекари, аптекари, юристи, търговци, предприемачи, фабриканти [**Луков, Г.** 2020]. Значителен е броят на постъпилите евреи в ШЗП с висше или незавършено висше образование в България и чужбина – 139, което предполага и определени финансови възможности за това.

Не само образователният ценз е причина те да са втората по големина група след българите, преминала специално обучение в школите за запасни подпоручици. Другата е тяхната съпричастност в борбите на българския народ за осъществяването на националния идеал.²⁴ Евреите – възпитаници на ШЗП, вече като запасни офицери, офицерски кандидати и старши подофицери – школници, заемащи командни длъжности, по блестящ начин проявяват тази съпричастност през войните за национално освобождение и обединение 1912–1913 и 1915–1918 г. Като бойни командири загиват осемнадесет евреи, получили военна подготовка и възпитание в школите. В първите дни на Балканската война е убит Август Розентал от втория випуск на ШЗП. Шестима от випуск 1916 г. от школите в София и Скопие загиват съвсем скоро

---

²³ Броят на еврейското население през разглеждания период варира, но е определяемо около и малко над 40 000 души [**Илел, Й.** 1987, с. 159, 164].

²⁴ В публикациите досега има описани редица конкретни примери за това [**Илел, Й.** 1987, с. 139–168; **Изпълнен отечествен дълг.** 1939, с. 3–112; **Тодорова, М.** 2018].

след завършването им: Арон Барухов Юдов – офицерски кандидат от 17 септември 1916 г., убит на 7 октомври 1916 г., посмъртно повишен в чин подпоручик за бойно отличие, считано от 1 октомври 1916 г.; Витал Йосифов Хаимов – офицерски кандидат от 4 септември 1916 г., убит на 18 ноември 1916 г., посмъртно повишен в чин подпоручик за бойно отличие, считано от 16 ноември 1916 г.; Даниел Ишуфов Аса – старши подофицер–школник от 17 септември 1916 г., убит на 21 декември 1916 г., посмъртно повишен в чин подпоручик за бойно отличие, считано от 16 декември 1916 г.; Емануил д-р Борисов Шейнин – офицерски кандидат от 4 септември 1916 г., убит е на 19 септември 1916 г., посмъртно повишен в чин подпоручик за бойно отличие, считано от 18 септември 1916 г.; Моис Маиров Бежаранов – офицерски кандидат от 17 септември 1916 г., убит на 28 ноември 1916 г., посмъртно повишен в чин подпоручик за бойно отличие, считано от 16 ноември 1916 г.; Цали Жак Лазар – офицерски кандидат от 4 септември 1916 г., ранен на 19 октомври 1916 г. и починал същия ден, посмъртно повишен в подпоручик за бойно отличие. Загиналите запасни подпоручици Самуил Хаимов Варсанов, Нисим Бехаров Соломонов, Нисим Менахемов Яков, Моис Бениаминов Ашероф, Майер Исак Кошницки, Йосиф Рафаилов Барух, Жак Якимов Конортов и Давид Захариев Щернберг за бойно отличие са произведени в следващ офицерски чин – поручик, а Алберт Соломонов Илиев посмъртно е награден с военен орден „За храброст“, IV степен, 1 клас. Подпоручик Леон Хаим Басан умира на 6 ноември 1918 г. като военнопленник във военнопленническото депо „Корте“ на остров Корсика, а подпоручик Нисим Рубенов Папо – от рани на 19 октомври 1918 г.

За показани отличия и заслуги през войните 1912 – 1913 г. са наградени двадесет и четирима евреи – запасни офицери, завършили ШЗП, както следва: с военен орден „За храброст“ – 7; с народен орден „За военна заслуга“ – 4; с орден „За заслуга“ – 11; с орден „Св. Александър“ – 2 [Списък на г.г. офицерите. 1916, с. 28–377]. Наградените за Първата световна война 1915–1918 г. са деветдесет: 50 – с военен орден „За храброст“; 23 – с народен орден „За военна заслуга“; 6 – с орден „За заслуга“; 11 – с орден „Св. Александър“. Това е безспорно доказателство за високата оценка, която получават евреите за заслугите и приноса им във войните и достойното място, което заемат в командния състав на Българската армия.

***

Направеният преглед показва, че евреите са приемани и в трите форми за подготовка на офицери от запаса на Българската армия.

Най-масабно е тяхното присъствие в школите за запасни подпоручици през разглеждания период. Въпреки че са сравнително неголяма малцинствена общност от населението на страната, те са втората по големина група след българите, преминала специално обучение. Приемането в школите, подготовката и включването на значителна група от инородното малцинство на евреите в България в офицерския корпус доказва, че българската държава през този период се отнася с най-голямо доверие към този народностен елемент. От своя страна, евреите – възпитаници на ШЗП, като запасни офицери, офицерски кандидати и старши подофицери – школьники оправдават напълно гласуваното им доверие като част от командния състав на Българската армия във войните за национално освобождение и обединение, с което достойно изпълняват своя отечествен дълг. И това не бива да бъде забравено.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENNCES

Архивни източници/Arhival Sourdes

Военен журнал, 1893, № 10. [Voenen zhurnal, 1893, № 10].

Военни известия, бр. 89, 23 август 1911 г.; бр. 30, 15 март 1914 г. [Voenni izvestia, br. 89, 23 avgust 1911 g.; br. 30, 15 mart 1914 g.].

ДВ, бр. 36, 15 февруари 1892 г.; бр. 35, 16 февруари 1898 г.; бр. 18, 24 януари 1904 г. [DV, br. 36, 15 fevruari 1892 g.; br. 35, 16 fevruari 1898 g.; br. 18, 24 yanuari 1904 g.].

ДВИА, ф. 1, оп. 1, а.е. 57, 122, 135, 209. [DVIA, f. 1, op. 1, a.e. 57, 122, 135, 209].

ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 38, 49, 148. [DVIA, f. 1, op. 5, a.e. 38, 49, 148].

ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 826. [DVIA, f. 23, op. 1, a.e. 826].

ДВИА, ф. 39, оп. 3, а.е. 3. [DVIA, f. 39, op. 3, a.e. 3].

ДВИА, ф. 40, оп. 1, а.е. 249. [DVIA, f. 40, op. 1, a.e. 249].

ДВИА, ф. 1520, оп. 1, а.е. 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 33, 34, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 56, 57, 61, 68, 69, 70, 71, 73. [DVIA, f. 1520, op. 1, a.e. 4, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 33, 34, 35, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 56, 57, 61, 68, 69, 70, 71, 73].

ДВИА, ф. 1521, оп. 1, а.е. 26, 40, 45, 46, 51, 117, 237, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 295, 300, 301, 302, 303. [DVIA, f. 1521, op. 1, a.e. 26, 40, 45, 46, 51, 117, 237, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 295, 300, 301, 302, 303].

Списък на г.г. офицерите. 1916 – Списък на г.г. офицерите, наградени от Негово Величество Царя с ордени за показаните от тях отличия и заслуги през войните 1912/1913 година. София, 1916. [Spisak na g.g.

ofitserite, nagradeni ot Negovo Velichestvo Tsarya s ordeni za pokazanite ot tyah otlichiya i zaslugi prez voynite 1912/1913 godina. Sofia, 1916].

Списък на г.г. офицерите. 1917 – Списък на г.г. офицерите от запаса на Българската армия 1917. Кюстендил, 1917. [Spisak na g.g. ofitserite. 1917 – Spisak na g.g. ofitserite ot zapasa na Balgarskata armia 1917. Kyustendil, 1917].

Списък на населените места. 1912 – Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1910 г. София, 1912. [Spisak na naselenite mesta. 1912 – Spisak na nasele-nite mesta v Tsarstvo Bgaria spored prebroyaneto na 31 dekemvri 1910 g. Sofia, 1912].

Публикации/Publications

Златев, М. 2005 – Марко Златев. Историческият опит на Българската армия за етническата толерантност и сътрудничество. В – Годишник на Националния военен университет „Васил Левски“, Велико Търново, 2005. [Marko Zlatev. Istoricheskiat opit na Balgarskata armiya za etnicheskata tolerantnost i satrudnichestvo. – V: Godishnik na Natsionalnia voenen universitet „Vasil Levski“, Veliko Tarnovo, 2005].

Изпълнен отечествен дълг. 1939 – Изпълнен отечествен дълг. Възпоменателен сборник, посветен на българските евреи, участвали във войните (под редакцията на Л. Струти). София, 1939. [Izpalnen otechestven dalg. 1939 – Izpalnen otechestven dalg. Vazpomenatelen sbornik, posveten na balgarskite evrei, uchastvali vav voynite (pod redaktsiyata na L. Struti). Sofia, 1939].

Илел, Й. 1987 – Йосиф Илел. Българските евреи във войните на България (1885, 1912–1913 и 1915–1918). – В: Годишник на Обществена културно-просветна организация на евреите в Народна република България. София, 1987. [Yosif Ipel. Balgarskite evrei vav voynite na Bgaria (1885, 1912–1913 и 1915–1918). – V: Godishnik na Obshtestvena kulturno-prosvetna organizatsiyata na evreite v Narodna repulika Bgaria. Sofia, 1987].

Кратък обзор. 1961 – Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на Българската армия от 1878 до 1944 г. София, 1961. [Kratk obzor na boynia sastav, organizatsiyata, popalvaneto i mobilizatsiyata na Balgarskata armia ot 1878 do 1944 g. Sofia, 1961].

Кръстев, В., Е. Иванова. 2014 – Велчо Кръстев, Евгения Иванова. Циганите по пътищата на войната. Стара Загора, 2014. [Velcho Krasteva, Evgeniy Ivanova. Tsiganite po patishtata na voynata. Stara Zagora, 2014].

Луков, Г. 2020 – Георги Луков. Бележки към две публикации по отношение на евреите – офицери в Българската армия през Първата световна война 1915–1918 г. – В: Военноисторически сборник, кн. 1, 2020,

с. 23. [Geogry Lukov. Belezhki kam dve publikatsii po otnoshenie na evreite – ofitseri v Balgarskata armia prez Parvata svetovna voyna 1915–1918 g. – V: Voennoistoricheski sbornik, kn. 1, 2020, s. 23.]

Павловски, Н. 2018 – Николай Павловски. Изследване на системата за подготовка на офицери от запаса и резерва в България (1878–1920). Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“. Велико Търново, 2018. [Nikolay Pavlovski. Izsledvane na sisitemata za podgotovka na ofitseri ot zapasa i rezerva v Bgaria (1878–1920). Disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna I nauchna stepen “Doktor”. Veliko Tarnovo, 2018].

Павловски, Н. 2018 – Николай Павловски. Приложения към дисертационен труд „Изследване на системата за подготовка на офицери от запаса и резерва в България (1878–1920)“ за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“. Велико Търново, 2018. [Nikolay Pavlovski. Prilozhenia. 2018 – N. Pavlovski. Prilozhenia kam disertatsionen trud “Izsledvane na sisitemata za podgotovka na ofitseri ot zapasa i rezerva v Bgaria (1878–1920)”. Disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna I nauchna stepen „Doktor“. Veliko Tarnovo, 2018].

Паприков, С. 2011 – Стефан Паприков. Сръбско-българската война 1885. София, 2011. [Stefan Paprikov. Srabsko-balgarskata voyna 1885. Sofia, 2011].

Руменин, Р. – Румен Руменин. Офицерският корпус в България 1878–1944 г. София, 1996, т. 1–7. [Rymen Rumenin. Ofiterskiyat korpus v Bgaria 1878–1944 g. Sofia, 1996, t. 1–7].

Тодоракова, М. 2018 – Милена Тодоракова. Документи на Рафаел Камхи за участието му в Македонското революционно движение, съхранени в семейния архив на Нацо Христов Боболев. – В: Известия на държавните архиви, бр. 115–116, с. 188–328. [Milena Todorakova. Dokumenti na Rafael Kamhi za uchastieto mu v Makedonskoto revolyutsionno dvizhenie, sahraneni v semeynia arhiv na Ntso Hristov Bobolev. – V: Izvestia na darzhavmnite arhivi, br. 115–116, s. 188–328].

Янакиев, Я. 2003 – Янаки Янакиев. Интеграция на етническите и културални малцинства във въоръжените сили: анализ на българския опит и перспективи за приложение на европейските практики. София, 2003. [Yanaki Yanakiev. Integratsia na etnicheskite i kulturalni maltsinstva vav vaorazhenite sili: analiz na balgarskia opit za prilozhenie na evropeyskite praktiki. Sofia, 2003].

СЪКРАЩЕНИЯ

ВУ – Военно училище

ДВ – Държавен вестник

ДВИА – Държавен военноисторически архив

ДУК – дивизионна(и) учебна(и) команда(и)

ЗУВС – Закон за устройство на Въоръжените сили

МВ – Министерство на войната

Н.В. – Негово Величество

ПУК – полкова(и) учебна(и) команда(и)

ШЗО – Школа за запасни офицери

ШЗП – Школа(и) за запасни подпоручици

ЩДА – Щаб на Действащата армия